

ARCHIDIECEZJA KRAKOWSKA I JEJ ORGANIZACJA TERYTORIALNA

DIECEZJE I JEJ STATUS PRAWNY

Zgodnie z relacją biskupa Thietmara z Merseburga przyjmuje się, że diecezja krakowska powstała w 1000 r. w związku ze zjazdem gnieźnieńskim i utworzeniem w Polsce organizacji metropolitalnej; pierwszym jej pasterzem był biskup Poppo. Fundatorem biskupstwa był Bolesław Chrobry, z którego zapewne inspiracji katedra biskupia na Wawelu w Krakowie otrzymała tytuł św. Wacława. Król bowiem poprzez swoją matkę Dobrawę był bliskim krewnym tego Świętego. Erekcji diecezji dokonał pap. Sylwester II, a uroczystej proklamacji decyzji papieskich dokonali legaci Stolicy Apostolskiej u grobu św. Wojciecha w Gnieźnie. W oparciu o najstarsze Katalogi biskupów krakowskich, powstałe jednak później od Kroniki Thietmara, niektórzy uczeni przesuwają początki biskupstwa w Krakowie na ostatnie lata panowania Mieszka I († 992).

Diecezja od początku swego istnienia należała do metropolii gnieźnieńskiej, ale biskupi krakowscy zajmowali w niej pierwsze miejsce po metropolicie. Na podstawie bulli pap. Urbana III *In eminenti* z 4 II 1186 r., wystawionej na prośbę biskupa Pełki, biskupi krakowscy otrzymali pierwsze miejsce w hierarchii Kościoła polskiego po metropolicie gnieźnieńskiej i im zarezerwowano przywilej wyświęcania metropolity. Na tym tle wybuchł gwałtowny zatarg z biskupami wrocławskimi w XIII w.; biskup Warzyńiec przy poparciu metropolity gnieźnieńskiego Wincentego z Niałka wszczął starania na synodzie prowincjalnym w 1226 r. o uzyskanie pierwszeństwa przed Krakowem. W odpowiedzi na to bp krak. Prandota wyjednał u pap. Aleksandra IV potwierdzenie przywilejów spornych dla Krakowa (1256).

Wyjątkowe znaczenie Krakowa w hierarchii polskiej podkreślał grób św. Stanisława w katedrze na Wawelu, który był patronem zjednoczonego Królestwa Polskiego, i fakt, że biskupi krakowscy byli jego następcami. Bazylika katedralna na Wawelu od XI w. była miejscem koronacji królów polskich i tu przechowywano insygnia królewskie. Podkreślali to szczególnie sami biskupi krakowscy — „Katedra krakowska cieszy się specjalnym przywile-

jem, którego nie posiada żadna inna świątynia w Polsce; zgodnie z prawami Królestwa jest ona miejscem koronacyjnym królów i ich wiecznego spoczynku. Ale nade wszystko promieniuje ona świętością św. Stanisława Biskupa i Męczennika, niegdyś jej pastera. Świętość jego Bóg potwierdza licznymi cudami, a do grobu jego przybywają częste pielgrzymki nie tylko z Polski, ale i z sąsiednich i dalekich krajów w celu wyproszenia jego pomocy i łaski” (Bp A. Trzebicki 1667).

W 1336 r. bp Jan Grot otrzymał dla siebie i swoich następców rzadki przywilej używania paliusza — racjonału, który przysługiwał w Kościele zachodnim z prawa tylko metropolitom. Z przywileju tego korzystali biskupi Krakowa w czasie uroczystych celebracji pontyfikalnych. Podobny przywilej otrzymali dopiero w r. 1742 biskupi warmijscy z rąk pap. Benedykta XIV. Od czasu odnowienia Uniwersytetu w Krakowie (1400) biskupi krakowscy byli jego kanclerzami i konserwatorami. Z tego tytułu mieli szeroki zakres uprawnień w zakresie nauki, jej organizacji i podstaw gospodarczych Uniwersytetu. Uprawnień takich nie mieli biskupi wileńscy w stosunku do założonego w 1579 r. Uniwersytetu Wileńskiego, chociaż od 1631 r. tytułowali się jego kanclerzami. Duże początkowo uprawnienia biskupów chełmskich jako kanclerzy Uniwersytetu Zamojskiego (1594), zostały mocno ograniczone przez pap. Pawła V (1617). Z funkcji kanclerza, protektora i konserwatora Uniwersytetu Krakowskiego zrezygnował 23 IV 1806 r. bp Andrzej Rawa Gawroński, kiedy zaborcze władze austriackie chciały te prawa ograniczyć do „uczestniczenia w posiedzeniach senatu oraz przy promocjach doktorskich i celebrowania nabożeństw przy rozpoczęciu i zakończeniu roku akademickiego.”

30 XII 1443 r. bp Zbigniew Oleśnicki zakupił od ks. Wacława I Cieszyńskiego Księstwo Siewierskie, obejmujące 3 miasta i 30 wsi za 6 tys. grzywien. Terytorium to stanowiło formalnie niezależne Księstwo biskupów krakowskich, którzy od 1484 r. zaczęli się tytułować „dux Severiae”. Księstwo to zostało wcielone do Korony w 1790 r. Ostatnim rzeczywistym księciem siewierskim był bp K. Sołtyk († 1786), chociaż tytuł ten nosił jeszcze jego następca bp F. P. Turski († 1800). Po zabranii przez Prusy Księstwa Siewierskiego (1795), władze austriackie początkowo nosiły się z zamiarem przyznania biskupom w Krakowie tytułu Księcia Rzeszy, ale ostatecznie w 1803 r. odmówiły im tytułu książęcego. Warto tu dodać, że żaden z hierarchów polskich nie posiadał władzy państwowej na własnym terytorium, jedynie biskup warmiński miał *dominium* nad Warmią. Taką władzę miał tylko poza granicami Polski biskup Wrocławia w Księstwie Otmuchowsko-Nyskim, ale i on ją utracił w 1810 r. W 1889 r. ces. Franciszek Józef I przywrócił biskupom krakowskim tytuł książęcy, wynosząc tym samym biskupstwo do tej rangi, jaką posiadały prymacjalna sto-

lica Węgier w Ostrzyhomiu oraz Wiedeń, Praga, Olomuniec, Salzburg i Trydent. Ostatnim biskupem, który nosił ten tytuł, był książę metropolita Adam Stefan kardynał Sapieha († 1951).

Znaczenie kościelne Krakowa podkreślał fakt, że to biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki otrzymał pierwszy godność kardynalską w Kościele polskim z rąk pap. Mikołaja V (1449). W okresie przedrozbiorowym godność tę otrzymało 5 dalszych biskupów Krakowa: kard. Fryderyk Jagiellończyk († 1503), kard. Jerzy Radziwiłł († 1600), kard. Bernard Maciejowski († 1608), kard. Jan Albert Waza († 1634) i kard. Jan Lipski († 1746), podczas gdy w prymasowskim Gnieźnie było ich tylko czterech, z czego dwóch przybyło tu z Krakowa. W okresie niewoli narodowej w Krakowie było dwóch kardynałów — Albin Dunajewski († 1894) i Jan Puzyna († 1911), a w Gnieźnie był tylko jeden, Mieczysław Ledóchowski. Po odzyskaniu niepodległości na stolicy biskupiej w Krakowie zasiadało dwóch kardynałów — książę metropolita Adam Stefan Sapieha i arcybiskup metropolita Karol Wojtyła, który w dniu 16 X 1978 r. jako pierwszy Polak został wybrany papieżem jako Jan Paweł II. I tym razem Kraków uprzedził prymasowskie Gnieźno, które po odzyskaniu niepodległości miało 3 kardynałów (kard. E. Dalbor † 1926; kard. A. Hlond † 1948 i kard. S. Wyszyński). Kraków to najstarsza w Polsce *sedes cardinalitia*, ale i najdłuższy czasowo bastion *nobili genere natorum*. Pierwszy *e humili genere natorum* na tej stolicy był od 1964 r. metropolita Karol Wojtyła.

Znaczenie biskupstwa krakowskiego podkreślały niewątpliwie najbogatsze uposażenia (dobra te w 1789 r. obejmowały 12 miast i 283 wsie), piastowane przez jego pasterzy urzędy państwowe kanclerzy lub wicekanclerzy Królestwa, a także sam fakt, że stolica diecezji była równocześnie do 1612 r. stolicą państwa.

Do 1807 r. Kraków był sufraganią metropolii gnieźnieńskiej, chociaż jego tradycje metropolitalne sięgały połowy XI w. i rządów abpa Aarona. Od XII w. biskupi krakowscy zabiegali o odzyskanie praw metropolitalnych. Tradycje te szczególnie ożyły za pontyfikatu Zbigniewa Oleśnickiego, kiedy to ks. Jan Długosz zaproponował, by do ewentualnej metropolii krakowskiej włączyć diecezję przemyską, chełmską i lubuską. Do tej tradycji nawiązywały prawie wszystkie relacje o stanie diecezji z XVII i XVIII w. Problem wyniesienia Krakowa do rzędu metropolii rozważał ostatni sejm polski w Grodnie (1793), a następnie zaborcze władze austriackie, ale skończyło się na tym, że na prośbę ces. Franciszka I pap. Pius VII przez brewe *Quoniam charissimus* z 19 VIII 1807 r. wyłączył diecezję z wiekowych więzów z metropolią gnieźnieńską i wcielił ją do lwowskiej prowincji kościelnej. Pap. Pius VII porządkując organizację Kościoła w Królestwie Polskim, na mocy bulli *Ex imposita nobis* (30 VI 1818) wyłączył Kraków z lwo-

wskiej prowincji kościelnej i podporządkował go nowo kreowanej metropolii warszawskiej. Taki stan przetrwał formalnie do 1880 r.

Zreorganizowana w nowych granicach diecezja na mocy bulli pap. Leona XIII *Sanctae Apostolicae Sedis* z 20 I 1880 r. „dla powiększenia jej splendoru i godności” otrzymała status prawny biskupstwa wyjątego i uzależnionego wprost od Stolicy Apostolskiej. Taki status diecezji został zmieniony dopiero w Polsce odrodzonej. Zgodnie z konkordatem polskim z 10 II 1925 r. pap. Pius XI bullą *Vixdum Poloniae unitas* z 28 XI 1925 r. wyniósł Kraków do godności archidiecezji i metropolii, która swymi granicami objęła pięć diecezji (Kraków, Tarnów, Kielce, Częstochowa, Katowice). Pierwszym metropolitą nowej prowincji kościelnej został dotychczasowy biskup krakowski A. S. Sapieha, a drugi jej z rzędu metropolitą Karol kard. Wojtyła kieruje obecnie Kościołem powszechnym jako Jan Paweł II.

TERYTORIUM (ARCHI) DIECEZJI

Dokumenty fundacyjne i erekcyjne biskupstwa krakowskiego nie zachowały się, dlatego nie znamy pierwotnych granic diecezji. W nauce przyjmuje się, że obejmowały one Małopolskę. Dokładne granice diecezji znamy dopiero z przekazów dokumentowych, rejestrow św. Józefa i dziesięciny papieskiej z XII—XIV w. oraz z XV-wiecznego opisu ks. Jana Długosza. Według tych przekazów granice diecezji obejmowały przedrozbiorowe województwo krakowskie wraz z Księstwem Siewierskim, województwo sandomierskie bez 84 parafii w rejonie Kurzelowa, Opoczna i Końskich, przynależnych do archidiecezji gnieźnieńskiej, województwo lubelskie (bez Biłgoraja), 2 dekanaty Bytom i Pszczyna na Śląsku Górnym poza granicami Polski, a nadto 2 parafie Głowaczów i Leżenice w Ziemi Czerskiej, parafię Jaśliśka w Ziemi Sanockiej (wojew. ruskie) oraz wsie Chmielów i Przewłoki w województwie brzesko-litewskim. Cały obszar diecezji szacuje się na 54 tys. km², a w XVII i XVIII w. obejmował około 230 miast i 6 tys. wsi.

Tak obszerny teren diecezji „jednej z największych w całym Kościele” (J. Długosz) był przyczyną, że w okresie Polski niepodległej wysunięto kilka projektów jej podziału, a dwa z nich otrzymały nawet sankcję Stolicy Apostolskiej. Tak w latach 1254—1257 Stolica Święta poleciła założyć biskupstwo w Łukowie, w związku z czym Kraków miał odstąpić tej diecezji północno-wschodnie kresy wraz z Łukowem, ale plany te nie zostały zrealizowane. W XV w. pap. Marcin V na prośbę króla Władysława Jagiełły bullą *Ad apostolicae dignitatis* (17 X 1424) wyłączył z diecezji krakowskiej „powiat lubelski”, wcielił go do diecezji chełmskiej, a bullą *Ad ea, quae ecclesiarum* z 4 XI 1424 r. przeniósł

stolicę diecezji z Chełma do Lublina i nadał jej nazwę „lubelska”. Te decyzje papieskie nie zostały wprowadzone w życie z powodu oporu bpa Zbigniewa Oleśnickiego. Były również w tym okresie dwa projekty prywatne podziału diecezji. Ok. 1631 franciszkanin Albert Dębołęcki przedłożył Kongregacji Rozkrzewiania Wiary plan utworzenia biskupstwa w Lublinie, a w 1764 r. obóz polityczny Czartoryskich wysunął projekt podziału biskupstwa na 3 diecezje: krakowską, sandomierską i lubelską. Ale plany te miały być zrealizowane dopiero w XIX w. Diecezja utrzymała swój stan posiadania do 1772 r. W okresie Polski przedrozbiorowej miały miejsce tylko drobne zmiany graniczne. Tak utraciła przed 1325 r. parafie spiskie w rejonie Podolińca wróciły do diecezji po 1604 r. (6 parafii). W 1364 r. odeszła od archidiecezji gnieźnieńskiej parafia Krzepice, a po 1480 r. do diecezji poznańskiej — Łaskarzew, zaś w r. 1762 do diecezji przemyskiej Jaśliska.

Wraz z rozbiorami i podziałami Polski rozpoczęły się podziały diecezji krakowskiej i jej poważny kryzys terytorialny i ustrojowy. Na skutek pierwszego rozbioru Polski (1772) prawobrzeżne terytorium diecezji od Oświęcimia i Zatora aż do Sanu i Wisłoka znalazło się w granicach zaboru austriackiego. Były to dekanaty w całości: Nowy Sącz, Spisz, Nowy Targ, Pilzno, Mielec, Ropczyce, Strzyżów, Wojnicz, Lipnica, Biecz, Bobowa, Jasło, Żmigród, Tarnów, Wieliczka, Dobczyce, Skawina, Zator, Oświęcim, Żywiec, Miechocin i Rudnik, oraz częściowo: Połaniec, Witów, Opatowiec i Urzędów — łącznie ok. 400 parafii i filii, 4 kolegiaty (Bobowa, Nowy Sącz, Tarnów, Wojnicz), 4 opactwa, 33 klasztory męskie, 3 żeńskie i przeszło 1 milion wiernych. Po 14 latach pertraktacji zainteresowanych stron pap. Pius VI bullą *In suprema beati Petri* z 13 III 1786 r. utworzył z tych terenów diecezję tarnowską.

Zamierzona jeszcze w XV w. cesja Lubelskiego na rzecz diecezji chełmskiej doszła do skutku na mocy konstytucji sejmowej z 11 V 1790 r. i brewe pap. Piusa VI *Quum Reverendissimus* z 20 VII 1790 r. Diecezja krakowska utraciła wówczas 7 dekanatów (Łuków, Parczew, Chodel, Kazimierz Dolny, Solec, Urzędów i Stężyca) 114 parafii i filii, 1 kolegiatę (Lublin), 17 klasztorów męskich i 5 żeńskich. Po drugim i trzecim rozbiorze Polski Prusy zagarnęły m. in. okręg częstochowski i Księstwo Siewierskie. Tereny te, obejmujące 3 dekanaty (Pilica, Częstochowa, Siewierz), 49 parafii pap. Pius VII na skutek starań rządu pruskiego bullą *Ad universam Dominici* z 9 IX 1800 r. włączył do diecezji wrocławskiej.

Przejęciowo po 3 rozbiorze Polski ordynariusz krakowski przejął jurysdykcję kościelną za zgodą Gniezna i Poznania nad galicyjskimi częściami archidiecezji gnieźnieńskiej w rejonie Kurzelowa i Opoczna (84 parafie) i poznańskiej w rejonie Garwolina (37 parafii). Zarząd kościelny Krakowa na tym terytorium trwał

prawie 10 lat, dokąd Stolica Święta nie włączyła tych terenów do diecezji kieleckiej i lubelskiej (1805).

W ramach wielkiej regulacji diecezji w całym Cesarstwie Austriackim w latach 1804—1807 diecezja krakowska otrzymała nowe granice, o wiele szersze od dotychczasowych, a terytorium jej rozciągało się szponownie po obydwóch brzegach Wisły. Na prośbę ces. Franciszka I pap. Pius VII bullą *Indefessum personarum* z 13 VI 1805 r. utworzył nową diecezję kielecką i przydzielił do niej z Krakowa 15 dekanatów (Kije, Sokolina, Opatowiec, Pacanów, Radom, Zwoleń, Solec (po lewej stronie Wisły), Bodzentyn, Kunów, Zawichost, Opatów, Koprzywnica, Połaniec), 5 kolegiat, 19 klasztorów męskich i 4 żeńskie oraz 216 parafii. Ten sam papież bullą *Operosa atque indefessa* z 24 IX 1805 r. zniósł diecezję tarnowską i przydzielił z niej do Krakowa 3 obwoły polityczne: Bochnia, Nowy Sącz i Myślenice, obejmujące 14 dekanatów (Bochnia, Brzesko, Bobowa, Łącko, Myślenice, Nowy Sącz, Nowy Targ, Oświęcim, Tymbark, Skawina, Wadowice, Wieliczka, Wojnicz, Żywiec), 232 parafie i filie oraz 608 182 wiernych. Odtąd diecezja obejmowała 5 okręgów politycznych (Kraków, Słomniki, Bochnia, Nowy Sącz, Myślenice), 359 parafii i filii i ok. 810 000 wiernych.

W takich granicach diecezja przetrwała faktycznie 3 lata. Na skutek włączenia Krakowa do Księstwa Warszawskiego (1809) bp A. Gawroński utracił jurysdykcję nad galicyjską częścią diecezji (4 VI 1810), którą to część pap. Pius VII na mocy bulli *Studium paterni affectus* z 20 IX 1821 r. włączył do wznowionej diecezji tarnowskiej (tynieckiej). Uformowane nowe terytorium diecezji na prawym brzegu Wisły zgodnie z bullą pap. Piusa VII *Ex imposta nobis* (30 VI 1818) składało się pod względem politycznym z 2 części — Wolnego Miasta Krakowa z okręgiem i wojew. krakowskiego z siedzibą w Miechowie w Królestwie Polskim. Diecezja zatrzymała z dawnego terytorium 127 parafii, a nadto przydzielono do niej 7 dekanatów (Kielce, Chęciny, Kije, Sokolina, Opatowiec, Pacanów, Kurzelów) i 112 parafii i filii ze zniesionej diecezji kieleckiej oraz 37 parafii w rejonie Siewierza i Będzina z diecezji wrocławskiej. Ta sama bulla papieska pozostawiła poza granicami diecezji 53 parafie w dekanatach Pszczyna i Bytom, przynależnych do Prus, którymi od 1811 r. zarządzał biskup wrocławski. Obydwa dekanaty pap. Pius VII bullą *De salute animarum* (16 VII 1821) wcielił do diecezji wrocławskiej. W 1823 r. diecezja obejmowała w Królestwie Polskim 18 dekanatów, 1 kolegiatę (Kielce), 341 parafii, 10 klasztorów męskich i 2 żeńskie, zaś w Wolnym Mieście Krakowie — 4 dekanaty, 2 kolegiaty (Kraków), 45 parafii i filii, 16 klasztorów męskich i 10 żeńskich.

Podwójna przynależność polityczna diecezji nie wróżyła na przyszłość pomyślnych dziejów, zwłaszcza po włączeniu w 1846 r.

Krakowa z okręgiem do Austrii. Już w 1833 r. car Mikołaj I zabronił bpowi Karolowi Skórkowskiemu spełniania jurysdykcji kościelnej w części diecezji przynależnej do Królestwa Polskiego, a po rezygnacji w 1848 r. bpa L. Łętowskiego z rządów diecezją w Królestwie Polskim, rozdwojenie w rządach diecezją przybrało charakter stały. W Kielcach od 1849 r. urzędował niezależny od Krakowa wikariusz apostolski ks. M. Majerczak, a następnie (1872) bp T. Kuliński, w Krakowie i okręgu natomiast rządził wikariusz kapitulny ks. M. Gładyszewicz, a od 1863 r. wikariusz apostolski bp A. J. Gałeczki. Terytorium, którym zarządzał ordynariusz krakowski, obejmowało w 1875 r. 5 dekanatów, 44. parafie i 139 886 wiernych. I taki stan przetrwał do 1880 r.

Po zawarciu porozumienia między Austrią a Rosją co do ostatecznego podziału diecezji zgodnie z politycznymi granicami zachodzymi, pap. Leon XIII w 1879 r. zamianował bpem krak. ks. A. Dunajewskiego, a bullą *Sanctae Apostolicae Sedis* z 20 I 1880 r. zacieśnił diecezję do posiadłości austriackich, przydzielając do niej 5 dekanatów w całości (Biała, Oświęcim, Wadowice, Żywiec, Skawina) i 4 częściowo (Wieliczka, Dobczyce, Myślenice, Maków), 101 parafii i filii oraz 329 354 wiernych z diecezji tarnowskiej. Tak znów po 70 latach diecezja wróciła na prawy brzeg Wisły. Z dawnych terenów diecezji w Królestwie Polskim pap. Leon XIII bullą *Ut primum Catholicae* z 28 XII 1882 r. erygował ponownie diecezję kielecką. W 1886 r. pap. Leon XIII powiększył diecezję o 4 dekanaty (Maków, Myślenice, Niepołomice, Nowy Targ), 41 parafii i filii oraz 174 596 wiernych, które wydzielił z diecezji tarnowskiej. W 1890 r. diecezja liczyła 17 dekanatów, 181 parafii, 17 ekspozytur, 714 279 wiernych.

Ostatnie zmiany, które przyniosły powiększenie terytorium diecezji, nastąpiły w 1925 r., kiedy to pap. Pius XI bullą *Vixdum Poloniae unitas* z 28 X 1925 r. przydzielił do archidiecezji 10 parafii z diecezji kieleckiej, 6 parafii z diecezji tarnowskiej i 18 parafii z diecezji spiskiej — łącznie 34 parafie, 77 316 wiernych. Przejściowo w latach 1938/39 ordynariusz krakowski zarządzał parafiami Gładówka, Sucha Góra i Jaworzyna z diecezji spiskiej oraz Cierne i Świerczynowiec z diecezji nitrzańskiej, a w latach 1939—1945 ordynariusz spiski przejął jurysdykcję na Spiszu i Orawie jako administrator apostolski. Obecnie terytorium diecezji obejmuje 8 107 km², 34 dekanaty, 326 parafii i ok. 2 miliony wiernych.

SUFRAGANATY STOŁECZNE I OKRĘGOWE

Urząd biskupa pomocniczego, zwanego w Polsce sufraganem, pojawił się pod koniec XIII w. i na początku XIV stulecia. Wiązało się to zapewne ze wzrostem funkcji społeczno-politycznych

biskupów polskich. W diecezji krakowskiej sufragani pojawili się w XIV w.; w 1378 r. znamy Jana dominikanina, w 1390 r. Wacława franciszkanina, sufraganów krakowskich. Nie mieli oni specjalnego uposażenia i do XVI w. rekrutowali się głównie spośród dominikanów i franciszkanów. Spełniali funkcje pontyfikalne w diecezji i nosili najczęściej tytuł biskupów laodycejskich. Po śmierci bpa Dominika Małachowskiego dominikanina bp krak. Piotr Gamrat wydał w 1544 r. rozporządzenie, zatwierdzone następnie przez Stolicę Apostolską, że odtąd biskupi sufragani będą wybierani spośród członków kapituły katedralnej. Pierwszym biskupem sufraganiem wybranym z gremium kapituły był ks. Erazm Ciołek. Od tego czasu biskupi sufragani byli z reguły równocześnie wikariuszami i oficjami generalnymi.

Ze względu na rozległość terytorialną diecezji i dużą liczbę parafii biskupi polscy od początku XVII w. zaczęli tworzyć tzw. sufragany okręgowe. Sufragani tacy rezydowali poza stolicą diecezji i wykonywali funkcje pontyfikalne na określonym terytorium. Pierwsza taka sufragania okręgowa powstała w diecezji wileńskiej na Białorusi z rezydencją w Obolcach (1639). W diecezji krakowskiej taką sufraganię okręgową w Lublinie zamierzał utworzyć w 1756 r. bp St. K. Załuski, ale Stolica Apostolska nie wyraziła na to zgody (1758). Faktyczna fundacja tego sufragantu nastąpiła w 1767 r. „dla województwa lubelskiego i ziemi sęczyckiej”, a pierwszym i ostatnim sufraganiem lubelskim w diecezji krakowskiej został bp Jan Lenczowski, który w 1783 r. otrzymał stallę w kapitule krakowskiej. Za staraniem administratora diecezji, prymasa M. J. Poniatowskiego papież Pius VI erygował w 1786 r. trzecią sufraganię w diecezji krakowskiej o charakterze terytorialnym w Sandomierzu. Diecezja krakowska mimo utworzenia biskupstwa w Tarnowie była nadal rozległa i liczyła 554 parafie, 12 kolegiat, 5 seminariów duchownych, 91 klasztorów męskich, 45 żeńskich.

Tak więc przed 1790 r. diecezja krakowska posiadała 3 sufragany: krakowskiego, lubelskiego i sandomierskiego. Współcześnie żadna z diecezji polskich nie miała tytułu sufraganów. Wszystkie diecezje koronne miały ich po dwóch, podobnie jak Wilno, Łuck i Żmudź. Taki stan nie trwał długo ze względu na rozbiory Polski i podziały diecezji krakowskiej. W 1790 r. odpadł sufraganat lubelski, w 1805 r. — sufraganat sandomierski, a po śmierci bpa sufr. J. Olechowskiego (21 I 1806) władze austriackie nie przyznały uposażenia dla nowego sufragana w Krakowie. Podobnie przeto jak we wszystkich diecezjach zaboru austriackiego, tak i w Krakowie nie było ani jednego sufragana. Dopiero w okresie Wolnego Miasta bp J. P. Woronicz postarał się o sufragana w osobie ks. Fr. Zglenickiego (1824). Po jego śmierci urząd ten otrzy-

mał ks. Ludwik Łętowski (1845), ale po jego śmierci († 1868) Kraków znów nie miał sufragana przez 32 lata. Dopiero za staraniem księcia biskupa Jana Puzyny rząd austriacki zgodził się na uposażenie sufraganii w Krakowie, którą otrzymał z nominacji pap. Leona XIII ks. Anatol Nowak (17 XII 1900). I taki stan miał przetrwać 60 lat. Dopiero abp E. Baziak, administrator apostołski archidiecezji, postarał się o drugiego sufragana obok bpa Karola Wojtyły, którym został w 1960 r. ks. J. Groblicki. Wreszcie w 1970 r. abp metr. Karol Wojtyła otrzymał dla Krakowa trzeciego i czwartego sufragana w osobie ks. St. Smoleńskiego i ks. A. Małysiaka. Czterej sufragani krakowscy wprawdzie rezydują w Krakowie, ale każdy z nich ma powierzony własny rejon w archidiecezji, obejmujący od 7 do 8 dekanatów. Tym razem tylko archidiecezja warszawska uprzedza Kraków liczbą sufraganów (5), ale jest to jedna z największych ludnościowo diecezji na świecie.

ARCHIDIAKONATY I PREPOZYTURY OKRĘGOWE

Urząd archidiacona początkowo wyłącznie o charakterze centralnym (archidiaconat starego typu), znany w Polsce już w 1108 r., a w diecezji krakowskiej w 1166 r., odgrywał w Kościele polskim poważną rolę. Do jego głównych uprawnień należała wizytacja podległych mu parafii, troska o kult liturgiczny i dyscyplinę moralną kleru. Od XII w. spotykamy w Polsce archidiaconat nowego typu, czyli podział diecezji na kilka okręgów archidiaconalnych. Najwcześniejszy podział na archidiaconaty okręgowe w Polsce otrzymała diecezja krakowska. Już w 1198 r. wzmiankowany jest archidiaconat lubelski, w 1207 r. — sandomierski, w 1212 r. — zawichojski, a w 1325 r. radomski, zwany później „dziekanatem kieleckim”. W 1448 r. kard. Zbigniew Oleśnicki utworzył archidiaconat sądecki z terenu archidiaconatu krakowskiego i prepozytury wiślickiej. W 1811 r. bp Piotr Tylicki utworzył archidiaconat pilecki, a w 1751 r. bp St. K. Załuski — archidiaconat wojnicki. Archidiaconi byli prałatami w miejscowych kapitułach kolegiackich, a gdy takich nie było na terenie archidiaconatu, wówczas mieli oni miejsce w stallach kapituły krakowskiej.

Osobliwością diecezji krakowskiej była organizacja prepozyturalna *ad instar archidiaconatus*. W wypadku prepozytury okręgowej uprawnienia archidiaconalne w okręgu przysługiwały prałatowi prepozytowi miejscowej kapituły kolegiackiej. W diecezji krakowskiej takie prepozytury istniały w Wiślicy (przed 1325), Tarnowie (1416), Kielcach (przed 1325) i Pilicy (1611). Nadto istniały w diecezji dwa dziekanaty okręgowe *ad instar archidiaconatus*. Był to dziekanat kielecki, w miejsce dawnego archidiaconatu ra-

domskiego, i dziekanat pilecki, utworzony w 1611 r. W obydwóch wypadkach prałaci dziekani miejscowych kapituł kolegiackich mieli uprawnienia archidiaconalne w swoich okręgach. Łącznie tedy przed 1772 r. diecezja krakowska miała 6 archidiaconatów, 4 prepozytury i 2 dziekanaty okręgowe. Żadna z diecezji polskich okresu przedrozbiorowego nie posiadała tak rozbudowanej organizacji archidiaconalnej.

Terytorialnie i w liczbie parafii archidiaconaty były bardzo zróżnicowane. W 1765 r. największy był archidiaconat krakowski, który liczył 17 dekanatów, 5 kolegiat, 362 parafie i filie, a w dalszej kolejności szły: archidiaconat sądecki — 7 dekanatów, 1 kolegiatę, 119 parafii i filii, archidiaconat wojnicki — 6 dekanatów, 2 kolegiaty, 114 parafii i filii, archidiaconat lubelski — 5 dekanatów, 1 kolegiatę, 88 parafii, archidiaconat sandomierski — 4 dekanaty, 1 kolegiatę, 61 parafii, archidiaconat zawichojski — 3 dekanaty, 1 kolegiatę, 42 parafie, archidiaconat pilecki — 1 dekanat, 1 kolegiatę, 20 parafii, prepozytura wiślicka — 3 dekanaty, 1 kolegiatę, 55 parafii, prepozytura kielecka — 2 dekanaty, 1 kolegiata, 39 parafii, prepozytura tarnowska — 1 dekanat, 1 kolegiatę, 21 parafii, prepozytura pilecka — 1 dekanat, 1 kolegiatę, 42 parafie, dziekanat kielecki — 2 dekanaty, 41 parafie i dziekanat pilecki — 1 dekanat, 42 parafie.

Kres organizacji archidiaconalnej położyły w diecezji krakowskiej rozbiory Polski. Nowo uformowane terytorium diecezji w 1805 r. już nie znało podziału na archidiaconaty. Zredukowana w 1802 r. przez zaborcze władze austriackie kapituła katedralna w Krakowie miała na przyszłość nie mieć nawet prałata archidiacona w swoim gremium i faktycznie od śmierci bpa J. Olechowskiego (1806) prałatura ta przestała istnieć. Dopiero w okresie Księstwa Warszawskiego bp A. Gawroński wskrzesił i obsadził w 1811 r. ponownie tę prałaturę, a bulla pap. Piusa VII z 1818 r. przywróciła ją również. Prałatury tej po rezygnacji w 1863 r. archidiacona Jana Schindlera nie obsadzono na skutek konfiskaty jej uposażenia przez rząd rosyjski (1865). Prałaturę tę przywrócił w kapitule dopiero po 100 latach abp metrop. Karol Wojtyła (1964) i powierzył ją ks. dr. St. Czartoryskiemu.

OFICJAŁATY OKRĘGOWE

Wzrost funkcji duszpastersko-społecznych i politycznych biskupów, spowodowanych zwiększeniem zakresu kompetencji sądownictwa kościelnego i rozbudową sieci parafialnej, przyczynił się do powołania nowego urzędu biskupiego w diecezji — oficjała biskupiego. W Polsce urząd ten polecił wprowadzić legat papieski Jakub z Leodium na synodzie legackim we Wrocławiu (1248).

W następstwie tych postanowień bp krak. Prandota ok. 1254 r. zamianował pierwszego w Polsce oficjała biskupiego. Terytorialnie władza oficjała biskupiego rozciągała się na całą diecezję, a pod względem rzeczowym dotyczyła funkcji sędowniczych. Prawie do XX w. urząd oficjała był najczęściej połączony z urzędem wikariusza generalnego. Dopiero Kodeks Prawa Kanonicznego rozdzielił te urzędy.

Pod koniec XIII w. niektórzy biskupi w Polsce w celu ułatwienia wymiaru sprawiedliwości w rozległych terytorialnie diecezjach, zaczęli tworzyć oficjałaty okręgowe, zwane też foralnymi. Przyjmuje się, że najwcześniej powstał oficjałat okręgowy pomorski w diecezji włocławskiej (1289). W diecezji krakowskiej podział na oficjałaty okręgowe rozpoczął pod koniec XIV w. bp Piotr Wysz. W 1398 r. wzmiankowany jest oficjałat w Sandomierzu, w 1416 w Tarnowie, w 1425 w Lublinie, 1456 w Nowym Sączu, w XV w. w Kielcach i Wiślicy, 1530 w Lelowie, 1541 w Pilźnie, 1541 w Łukowie, 1553 w Bieczu, 1594 w Bytomiu i w 1611 w Pilicy. Oficjałat w Lelowie zanikł po 1568 r., a jego miejsce zajął oficjałat pilecki. W wyniku rozbudowy okręgów oficjałatów okręgowych w diecezji krakowskiej liczba ich na początku XVII w. wzrosła do 12, i taki stan wymienił synod bpa M. Szyszkowskiego w 1621 r. Przed 1716 r. zanikł oficjałat bytomski. Przed 1751 r. oficjałat kielecki ze względu na stałą rezydencję biskupów krakowskich w Kielcach otrzymał uprawnienia oficjałatu generalnego. W 1760 r. bp K. Sołtyk nadał takie same uprawnienia „per palatinatum Lublinensem” oficjałowi lubelskiemu. Tak przed 1772 r. diecezja miała 3 oficjałaty generalne i 9 oficjałatów okręgowych. Zakres uprawnień sądowych oficjałatów okręgowych normowały z reguły dokumenty biskupie.

Terytorialnie oficjałaty różniły się znacznie między sobą. Ok. 1750 r. oficjałat sandomierski liczył 7 dekanatów, 101 parafii, lubelski — 4 dekanaty, 77 parafii, radomski — 3 dekanaty, 51 parafii, łukowski — 1 dekanat, 14 parafii, nowosądecki — 4 dekanaty, 86 parafii, pilzneński — 4 dekanaty, 69 parafii, biecki — 3 dekanaty, 52 parafie, kielecki — 2 dekanaty, 48 parafii, pilecki — 1 dekanat, 40 parafii, oraz wiślicki — 3 dekanaty, 55 parafii. Pozostałe parafie były zależne wprost od oficjała generalnego w Krakowie.

Po 1772 r. na skutek zmian politycznych bp K. Sołtyk w 1773 r. przeprowadził poważne zmiany w granicach oficjałatów okręgowych w galicyjskiej części diecezji, a w 1778 r. utworzył dla tej części oficjałat generalny w Zakrzówku, który w 1781 r. przeniósł do Tarnowa. W 1781 r. tenże biskup utworzył nowe oficjałaty okręgowe w Dzikowcu, Wieliczce, Oświęcimiu, pozostawił dawne oficjałaty w Nowym Sączu i Bieczu, a zniósł w Pilźnie. Te konsystorze zniósł w 1787 r. bp tarnowski F. Janowski.

Podobnie na skutek politycznych okoliczności zostały zniesione oficjałaty okręgowe w Kielcach, Radomiu, Wiślicy, Pilicy (przed 1796), a pozostał tylko oficjałat w Sandomierzu. W 1800 r. administrator diecezji bp J. Olechowski podzielił całą diecezję wraz z administrowanymi przez Kraków częściami archidiecezji gnieźnieńskiej i diecezji poznańskiej na 3 oficjałaty okręgowe: w Kuzelowie (przeniesiony 1803 do Kielec) dla cyrkułu koneckiego i kieleckiego, w Sandomierzu dla cyrkułu sandomierskiego i radomskiego oraz w Garwolinie dla parafii diecezji krakowskiej i poznańskiej po prawej stronie Wisły. W Krakowie funkcjonował oficjałat generalny. Po 1807 r. oficjałat garwoliński przeszedł do diecezji lubelskiej, a oficjałaty kielecki i sandomierski do diecezji kieleckiej.

W nowo uformowanej terytorialnie diecezji po 1818 r. bp J. P. Woronicz utworzył w 1819 r. oficjałat okręgowy w Kielcach dla części diecezji w Królestwie Polskim. Oficjałat ten na skutek wydarzeń politycznych związanych z powstaniem listopadowym otrzymał w 1834 r. uprawnienia generalne, a od 1849 r. zarządzali nim stale wikariusze apostolscy. Od 1880 r. tj. od czasu reorganizacji terytorialnej diecezji jest tylko jeden oficjałat generalny w Krakowie.

DEKANATY

Uformowanie się instytucji dekanalnej, zwanej też archiprezbiteralną, w zarządzie terytorialnym diecezji nastąpiło w IX w. we Francji, a stąd przyjęła się ona w Kościele powszechnym. Pierwsze wzmianki o dekanatach wiejskich w Kościele polskim pochodzą z diecezji wrocławskiej na Śląsku i dotyczą archiprezbiteratów w Opolu (1219), Głogowie (1223) i Krośnie Odrzańskim (1226). Chronologicznie następne informacje o dekanatach wiejskich pochodzą z diecezji krakowskiej, które też tu pierwszy raz nazwano „*decani rurales*” (1320). Wzmiankuje je powstała ok. 1240 r. *Vita minor* św. Stanisława i przypisuje ich utworzenie gorliwości pasterskiej św. Stanisława. Musiały zatem powstać przynajmniej w XIII w., a ich twórcą był zapewne bp Gedko († 1185). Pierwszy dekanat wzmiankowany imiennie w diecezji — to Jasło (1250).

Pierwszy przekrój organizacji dekanalnej w całej diecezji podają rejestry świętopierza i dziesięciny papieskiej z lat 1325—1358. Źródła te wymieniają w archidiaconacie krakowskim następujące dekanaty: Bytom, Długopole, Nowa Góra, Jędrzejów, Kraków, Lelów, Oświęcim, Pałecznicza, Pleszew, Pszczyna, Nowy Sącz, Szczyrzyc, Tarnów, Wawrzeńczyce, Wysocice, Zator i Zręcin — łącznie 17 dekanatów. Podział na dekanaty miała jeszcze prepozytura wiślicka (Bolesław, Dębica, Kazimierza Mała, Kije,

Książnice — 5 dekanatów), inne archidiakonaty nie miały jeszcze podziału dekanalnego.

W XV w. reorganizację sieci dekanalnej przeprowadził bp Z. Oleśnicki przed 1446 r. Poprzenosił on stolice niektórych dekanatów do większych parafii i utworzył szereg nowych dekanatów. Wiadomo, że przeniósł m. in. stolice dekanatów ze Zręcina do Jasła, z Debicy do Pilzna, z Długopola do Nowego Targu, ze Szczyrzyca do Dobczyc, z Kazimierza do Witowa, oraz że utworzył m. in. nowe dekanaty w Wojniczu, Bieczu i Bobowej. Nieestety *Liber beneficiorum* ks. J. Długosza nie przekazuje nam ówczesnej organizacji dekanalnej diecezji. Znamy ją dopiero z *Liber contributionis* z 1513 r. Zanotowano wówczas nowe dekanaty w Lipnicy Murowanej, Skawinie, Wolbromiu, Wrocimowicach, Skale, Opatowcu (zam. Bolesława) i Sokolinie (zam. Kazimierzy).

Następne poważne pomnożenie okręgów dekanalnych przeprowadził kard. J. Radziwiłł († 1600). Z jego to czasów datują się dekanaty: Ropczyce, Wieliczka, Mielec, Żmigród, Sokolina i Pacanów. Za jego następcy kard. B. Maciejowskiego († 1608) utworzono dekanaty w Rudniku, Miechocinie, Połańcu, Koprzywnicy, Strzyżowie, Parczewie, Łukowie, Kazimierzu Dolnym, Solcu, Chodlu, Zawichoście, Opatowie, Urzędowie, Kunowie, Bodzentynie, Proszowicach, Radomiu, Stężycy i Zwoleniu. Tak wielka liczba dekanatów powstała na skutek podziału wszystkich jednostek administracyjnych — archidiakonatów, prepozytur i dziekanatów okręgowych. Dotąd bowiem taki podział miały tylko archidiakonaty krakowski, sądecki i prepozytura wiślicka. Na synodzie diecezjalnym w 1621 r. wymieniono w całej diecezji 48 dekanatów. Bp M. Szyszkowski utworzył 2 dekanaty w Krakowie przy parafii NMP i św. Floriana. Bp J. Zadzik utworzył ok. 1635 r. dekanat w Żywcu, a bp P. Gembicki dekanat spiski (1643). I ta liczba dekanatów utrzymała się do 1772 r. Dopiero przed 1784 r. powstał dekanat w Siewierzu, a po 1795 r. dekanaty w Częstochowie i Pilicy.

Po 1772 r. wraz ze zmianą terytorium diecezji zmieniała się liczba dekanatów. Uformowana w 1805 r. diecezja liczyła tylko 23 dekanaty, z czego Wadowice, Myślenice, Bochnia, Brzesko, Tymbark i Łącko zostały utworzone w 1784 r. w diecezji tarnowskiej. Na nowym terytorium diecezji po 1818 r. bp J. P. Woronicz urządził 18 dekanatów, z czego dekanaty Kielce i Chęciny zostały utworzone przez bpa W. Górskiego w 1808 r., a dekanaty Dzierzgow, Olkusz, Miechów, Skalbierz, Stopnica, Szydłów, Wiślica, Czernichów i Bolechowice — były nowe. Po reorganizacji w 1880/86 diecezja liczyła łącznie 17 dekanatów, z których dekanaty Biała, Maków erygował bp J. G. Wojtarowicz w 1843 r., a bp J. A. Pukalski w 1880 r. utworzył dekanat w Niepołomicach. Dekanaty Sucha i Lanckorona erygował bp A. Du-

najewski w 1880 r. Kard. J. Puzyna przywrócił dekanat w Zato-
rze (1906), a kard. A. S. Sapięha utworzył w 1926 r. dla nowo
przyłączonych terenów do archidiecezji dekanat w Mogile, Msza-
nie Dolnej, na Orawie i na Spiszu. Za rządów administratora apo-
stolskiego abpa E. Bazięka († 1962) powołano do życia przez po-
dział dekanatu nowogórskiego 2 nowe dekanaty w Chrzanowie
i Jaworznie oraz nowy dekanat w Zakopanem.

W celu usprawnienia duszpasterstwa w archidiecezji, której
ludność i liczba parafii w okresie powojennym poważnie wzrosła,
kard. Karol Wojtyła przeprowadził w 1969 r. wielką reorgani-
zację organizacji dekanalnej. W miejsce dotychczasowych 22 de-
kanatów archidiecezja została podzielona na 34 dekanaty, przy
czym w wielkim Krakowie, stanowiącym dotąd jeden dekanat,
kard. K. Wojtyła zorganizował teraz 6 dekanatów. Z dawnych
dekanatów przywrócił do życia dekanat w Dobczycach, a poza
Krakowem utworzył nowe dekanaty w Kalwarii, Kętach, Krze-
szowicach, Rabce, Trzebini oraz Żywiec II (utworzony w 1964 r.).
Tym samym dekretem Kardynał zniósł 2 dekanaty w Lanckoro-
nie i Mogile, a dekanatom orawskiemu i spiskiemu nadał stałe
siedziby i nazwy „jabłonkowski” (Jabłonka Orawska) i „nie-
dzicki” (Niedzica). Wszystkie 34 dekanaty otrzymały nowe granice.
Obecnie przeciętnie na 1 dekanat wypada 239,02 km² i 59 743
mieszkańców. Pod względem liczby dekanatów archidiecezja zaj-
muje obecnie 5 miejsce po archidiecezji wrocławskiej (48), poznań-
skiej (38) i diecezjach opolskiej (39) i przemyskiej (37).

PARAFIE

Zagadnienie początków organizacji parafialnej w Polsce, a więc
i w diecezji krakowskiej, stanowi wciąż problem dyskusyjny, dla-
tego nie nawiązując do tego trudnego zagadnienia, staramy się
tutaj podsumować wyniki dotychczasowych badań w tym zakre-
sie. Niestety badania te nie objęły dotąd całej dawnej diecezji.
Jest faktem, że najstarsze ośrodki duszpasterskie w diecezji, poza
katedrą biskupią w Krakowie, zaczęły powstawać już w pierwszej
połowie XI w., a może nawet wcześniej. Według szacunków Euge-
niusza Wiśniowskiego do końca XII w. istniało w diecezji około
250 parafii. Najbardziej intensywna rozbudowa nowych parafii
w Małopolsce południowej i na lewym brzegu Wisły przypada na
okres od połowy XIII do połowy XV stulecia, w rezultacie czego
na tych terenach nastąpiła stabilizacja sieci parafialnej. Jedynie
na terenach północno-wschodnich diecezji, w Lubelskiem i Łu-
kowskiem, proces ten miał miejsce dopiero w XIV i XV stuleciu.
O dynamicę rozbudowy sieci parafialnej w XIV w. świadczy fakt,
że rejestry świętopierza i dziesięciny papieskiej w 1325 r. wy-
mieniły na terenie diecezji 467 parafii, a około 1360 r. było ich

już 578. Szacuje się, że na przełomie XV i XVI w. diecezja liczyła około 900 parafii.

Wykaz kard. J. Radziwiłła z około 1595 r. wymienia w diecezji łącznie 924 parafie, ale jeszcze 102 parafie były „sprofanowane”, przejęte przez protestantów, a 3 opuszczone. Synod krakowski bpa M. Szyszkowskiego z 1621 r. wymienia w zestawie 930 parafii, a tenże Biskup w relacji do Rzymu z 1625 r. informuje o przejęciu z powrotem przez Kościół katolicki 37 parafii sprostamentyzowanych w XVI w. Według synodu diecezjalnego bpa K. Łubieńskiego i jego relacja do Rzymu z 1716 r. wymieniają 972 parafie w diecezji. Relacja o stanie diecezji bpa St. K. Załuskiego z 1751 r. i bpa K. Sołtyka z 1765 r. wymieniają w diecezji 1012 lub też 1002 parafie. Nie jest to oczywiście obraz dokładny, ale wysoce przybliżony, jako że od początku XVI do 1772 r. poważna liczba parafii utraciła prawo samoistnych parafii i otrzymała status wikarii wieczystej, filii lub całkowicie zanikła. Szczegółowe badania w tym zakresie w archidiakonacie sądeckim, wojnickim i prepozyturze tarnowskiej wykazały, że na ogólną liczbę 254 placówek duszpasterskich około 30 parafii zostało zredukowanych do statusu wikarii wieczystej lub filii (11,81%). Warto tu zauważyć, że pod koniec XII w. przeciętny obszar parafii obejmował ok. 216 km², około 1360 r. — 93,43 km², na przełomie XV/XVI w. — ok. 60 km², w 1621 r. — 58,06 km² i w 1765 r. — 53,89 km².

Kto był fundatorem tych parafii? Dysponujemy tylko częściowymi badaniami w zakresie praw patronatu, który w poważnej mierze wskazuje na fundatorów parafii. Otóż do końca XVI w. na 380 parafii w archidiakonacie sądeckim, lubelskim, prepozyturze wiślickiej i tarnowskiej 213 parafii miało patronat rycerski (szlachecki), co stanowiło 56,05%, 93 — królewski, czyli 24,47%, 61 — kościelny, czyli 16,05% i 6 — inny (1,58%). Stosunki patronackie w przybliżeniu wskazują na udział poszczególnych grup społecznych w rozbudowie sieci parafialnej.

Zagadnienie rozwoju sieci parafialnej trudno rozpracowywać w latach 1780—1880, gdyż diecezja zmieniała w tym okresie ustawnie swoje terytorium. Przeprowadzana od 1784 r. z wielkim rozmachem rozbudowa sieci parafialnej przez rządy józefińskie w ramach tak zwanej regulacji parafii miała miejsce w ówczesnej diecezji tarnowskiej. Projektowana przez władze austriackie od 1797 r. podobna regulacja parafii na terenach prawobrzeżnych diecezji, nie została przeprowadzona ze względu na jej podział w 1805 r., a następnie jej włączenie do Księstwa Warszawskiego. Wprawdzie i dla ostatnich 100 lat nie mamy żadnych badań w tym zakresie, ale dużą pomocą mogą nam służyć elenchy i roczniki diecezjalne. W latach rządów diecezją kard. A. Dunajewskiego (1879—1894) i kard. J. Puzyny (1895—1911) w diecezji

utworzono łącznie 27 nowych placówek duszpasterskich w formie parafii i samodzielnych ekspozytur. Za rządów kard. A. S. Sapiehy (1911—1951) utworzono 56 takich placówek, a w okresie rządów administratora apostolskiego abpa E. Baziaka (1951—1962) — 13. Wreszcie w okresie 15-letniego posługiwania pasterskiego kard. Karola Wojtyły (1963—1978) utworzono w archidiecezji 14 nowych placówek duszpasterskich. W 1977 r. archidiecezja liczyła 329 parafii; przeciętnie na 1 parafię przypadało 24,78 km² i 6193 mieszkańców. Według informacji *Katalogu Kościołów i Duchowieństwa Archidiecezji Krakowskiej* z 1978 r. w obecnej archidiecezji 5 parafii pochodzi z XI w., 8 z XII, 38 z XIII, 72 z XIV, 27 z XV, 8 z XVI, 15 z XVII, 25 z XVIII, 31 z XIX i 100 z XX wieku.

WAŻNIEJSZA BIBLIOGRAFIA

W. Abraham: Początek biskupstwa i kapituły w Krakowie. W: Tenże: Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII. Poznań 1962 s. 281—307; H. Grocholski: Powstanie archidiaconatu: zawichojskiego i jego najstarsze kościoły do połowy XIV w. Roczn. Humanist. T. 13: 1965 z. 2 s. 151—162; B. Kumor: Granice archidiecezji krakowskiej. Prawo Kanoniczne. R. 6: 1963 nr 3—4 s. 535—556; Tenże: Rozwój sieci dekanalnej w południowej części diecezji krakowskiej do r. 1772. Roczn. Teol.-Kanon. T. 9: 1962 z. 1 s. 77—98; Tenże: Zanik i afiliacja parafii w archidiaconacie sądeckim, wojnickim i prepozyturze tarnowskiej (1326—1782). Roczn. Teol.-Kanon. T. 11: 1964 z. 4 s. 87—134; Tenże: Początki metropolii krakowskiej. *Analecta Cracoviensia*. T. 1: 1969, s. 388—403; Tenże: Archidiaconat sądecki. Opracowanie materiałów źródłowych do Atlasu Historycznego Kościoła w Polsce. Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. T. 8: 1964 s. 271—304; T. 9: 1964 s. 93—288; Tenże: Prepozytura tarnowska. Opracowanie materiałów źródłowych do Atlasu Historycznego Kościoła w Polsce. Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. T. 12: 1966 s. 205—288; P. Hemperek: Oficjałat okręgowy w Lublinie XV—XVIII w. Lublin 1974; B. Kumor: Powstanie i rozwój sieci parafialnej w Małopolsce Południowej do końca XVI wieku. Prawo Kanoniczne. R. 5: 1962 nr 3—4 s. 175—231; R. 6: 1963 nr 1—4 s. 441—534; S. Litak: Formowanie sieci parafialnej w Łukowskim do końca XVI w. Roczn. Humanist. R. 12: 1964 z. 2 s. 4—136; T. Ładogórski: Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku. Wrocław 1958; W. Müller: Diecezja krakowska w relacjach biskupów z XVII—XVIII w. Roczn. Humanist. T. 13: 1965 z. 2 s. 5—149; J. Rzepa: Organizacja terytorialna sądownictwa kościelnego w diecezji krakowskiej do pierwszego rozbioru Polski. Roczn. Teol.-Kanon. T. 4: 1957 z. 3 s. 83—102; Tenże: Konsystorz generalny w Tarnowie (1781—1785). *Nasza Przeszłość*. T. 7: 1958 s. 138—179; T. Silnicki: Organizacja archidiaconatu w Polsce. Lwów 1927; P. Szafran: Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskim. Lublin 1958; E. Wiśniowski: Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu. Warszawa 1965; Tenże: Prepozytura wiślicka do schyłku XVIII wieku. Materiały do struktury organizacyjnej. Lublin 1976; W. Wójcik: Organizacja i działalność oficjałatu okręgowego w Kielcach w latach 1551—1635. Roczn. Teol.-Kanon. T. 10: 1963 z. 3 29—37.

KS. BOLESŁAW KUMOR